

*God typografi ska förädla läsoplevelsen.
Den ska signalera allvar när det handlar om olyckor och brott. Men ibland
ska den signalera skämt och skoj. Ibland ska den väcka uppmärksamhet.
Ibland ska den tillåta mycket text på litet utrymme.
Den ska ge tidningen en identitet. Och den ska alltid vara lätt att läsa.*

Bokstavligt talat

Teckensnitt (eller *typsnitt*) är en mer eller mindre komplett uppsättning av alfabetets bokstäver, tecken och siffror – med en viss utformning.

Ett teckensnitt kan se ut hur som helst, det kan vara svårläst eller lättläst, det kan vara kurvigt, kantigt, smalt eller brett. Men det måste vara möjligt att läsa vad som står skrivet.

Man kan tycka att just detta med läsbarheten borde vara den viktigaste faktorn när man väljer teckensnitt. Egentligen behövs det kanske bara ett teckensnitt – det som går snabbast att läsa? Eller?

Nej, det är naturligtvis många fler faktorer som spelar in när man väljer teckensnitt.

Ett teckensnitt kan:

- ♦ vara lättläst
 - ♦ förmedla känsla/association
 - ♦ vara snyggt/fult
 - ♦ vara originellt och igenkänningsbart
 - ♦ ta lite plats
 - ♦ fungera i olika teckenstorlekar
 - ♦ vara roligt
 - ♦ väcka uppmärksamhet
- och så vidare.

■ **TECKENSNITT** och **typsnitt** är synonymer. Vi använder konsekvent ordet **teckensnitt** eftersom det rekommenderas av bland andra Tekniska Nomenklaturcentralen.

■ **FONT** är ett ord som ibland förväxlas med teckensnitt. På svenska betecknar ordet **font** egentligen en specifik teckensnittsfil i datorn. I praktiken innebär det att en **font** kan beteckna en viss variant av ett teckensnitt, till exempel Futura Semibold.

Privata v

GÖTEBORG: De privata vårdcentralerna är mellan 7 och 15 procent billigare än de offentligt drivna. Kostnaderna per patient är vid vissa vårdcentraler i Göteborg hälften mot i Alingsås.

Vederhäftigt. Exempel på tidningstypografi (Göteborgs-Posten).

OF EXPRES

& ANÓ PRECIOUS ■ CHRIST

Sensuellt. Exempel på företagstypografi (Lapponia).

Och som allt annat i livet handlar det om kompromisser här. När till exempel en **dagstidning** formges kan funderingarna gå så här:

”**Brödtexten**, hmm ... här är det viktigt att teckensnittet är lättläst. Men det är också viktigt att bokstäverna tar lite plats, det måste vara lättläst trots att vi har ett litet radavstånd ... hmmm.

Rubrikerna ... ja ... de måste vara snygga i olika varianter. Den feta till krigsrubrikerna och den extrafeta till löpet ... hmmm ... den magra till notisrubriker, viktigt att det går in många tecken där. Och så är det ju viktigt att teckensnittet ser vederhäftigt ut så att läsarna tar oss på allvar. Och det måste samtidigt vara igenkänningsbart så att läsarna omedelbart ser vilken tidning de har framför sig. Javisst ja, det måste vara modernt också, trendkänslig bransch det här ...”

Den som arbetar med **pr och reklam** utgår kanske från andra egenskaper:

”Vårt parfymmärkes teckensnitt ska förmedla kvinnlig mjukhet, sensualism och ungdomlig fräschör. Det ska vara snyggt både i liten tidningsannons och som en meter höga bokstäver på stortavla. Och det får absolut inte likna något annat parfymteckensnitt.”

Observera att reklampersonen tänker ”**vårt parfymmärkes teckensnitt**”. Nästan vartenda storföretag har idag sitt alldeles egna teckensnitt på alla sina trycksaker. Det är en del av det som kallas *grafisk identitet* i företagsvärlden.

Lika viktiga är teckensnitten för en tidnings identitet. Man ska känna igen sin tidning och den ska helst skilja sig från andra. Tre, fyra teckensnitt brukar vara tillräckligt för redaktionens behov.

Teckensnittsfamiljer

Teckensnitten klassificeras i olika grupper eller familjer. Det finns olika system för detta men i tidningsvärlden talar man i huvudsak om följande familjer:

- ♦ Antikva (eller seriffer)
- ♦ Grotesk (eller sansserif, linjär)
- ♦ Script
- ♦ Extrem (eller fantasi)

Antikva-teckensnitten kännetecknas av att bokstäverna är försedda med små klackar, så kallade seriffer. Det är en vanlig uppfattning att dessa höjer läsbarheten, särskilt i små teckenstorlekar. Därför sätts brödtext oftast i något antikvateckensnitt.

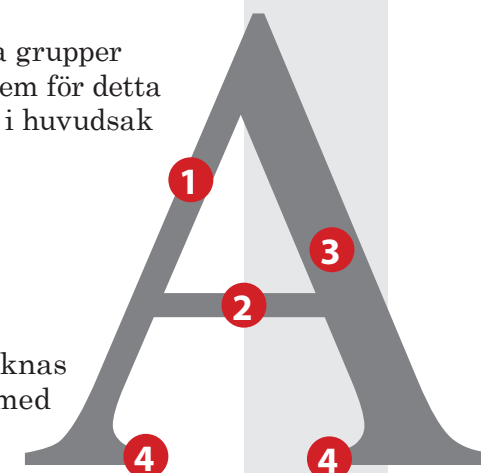
Antikvateckensnitten har en lång historia, redan i antikens Rom användes bokstäver med seriffer. Vanliga antikvateckensnitt idag är Garamond, Times och Berling.

De *groteska* teckensnitten saknar seriffer. Inom pressen är de idag populära till rubriker, nedtryckare, ingresser och mellanrubriker. De fungerar i regel bättre än antikva på skärm och på rasterplattor, det vill säga en bakgrundsplatta som inte innehåller en ljusare ton av en färg och därför är uppbyggd av rasterpunkter. Det grå fältet här till höger är en rasterplatta.

Vanliga groteska teckensnitt är Helvetica, Arial och Futura. Groteska teckensnitt kallas även *sans-seriffer* eller *linjära*.

Script är en teckenfamilj av handskriftskaraktär som ska förmedla ett personligt intryck. Bör användas försiktigt och med eftertanke och förekommer i tidningar främst på featuresidor och i vinjetter.

Exempel på scriptstilar är Brush Script, Comic sans och Freestyle Script.

ANTIKA
Times New Roman.
1. Hårstreck
2. Tvärstreck
3. Grundstreck
4. Seriffer

GROTESK
Myriad.

SCRIPT
Brush Script.

EXTREM
Jokewood.

ROSEWOOD
BLOMSTER

EXTREMA
Rosewood och Blomster.

Gotisch

FRAKTUR
Fette Gotisch.

VOLVO

MEKANER
Volvos logotyp.

■ **VERSALER** = STORA
BOKSTÄVER
gemener = små bokstäver
KAPITÄLER = VERSALER MED SAMMA
HÖJD SOM GEMENER (UTAN STAPLAR).
DE BÖR INTE VARA FÖRMINSKADE
VERSALER UTAN VARA EN EGEN VARIANT
AV TECKENSNIITTET.

Extrema teckensnitt kallas sådana som inte kan hänföras till någon annan grupp – fantasi-stilar som kan se ut hur som helst. I tidningar används de gärna på käcka ungdoms- och barn-sidor.

Andra teckensnittsfamiljer som kan vara bra att känna till är *Fraktur* (till exempel Agin-court), idag väl populärast i fantasy- och hård-rockskretsar, samt *Mekaner* (till exempel City), vanligast i logotyper och reklam.

Teckensnittens varianter

De flesta teckensnitt finns i ett antal varianter som skiljer sig åt i fråga om bredd, fethet eller lutning. Meningen är att de ska kunna användas tillsammans, till exempel kan ord som ska betonas sättas i *kursiv* eller **halvfet** stil.

Det finns mängder av varianter. Här är de vanligaste:

- ♦ *Italic, Oblique (kursiv)*
- ♦ **Bold (halvfet)**
- ♦ **Black (fet)**
- ♦ **Semibold**
- ♦ **Semiblack**
- ♦ **CAPITALS (KAPITÄLER)**
- ♦ Compressed, Condensed
- ♦ Extended
- ♦

Och sedan tillkommer olika kombinationer av dessa, t ex:

- ♦ **Bold Oblique (halvfet kursiv)**
- ♦ **Semiblack Compressed**

och så vidare ...

På tidningar brukar användningen av tecken-snittsvarianter begränsas, och det ska klart och tydligt framgå av tidningens grafiska riktlinjer (redigeringsmanualen) hur och när de ska användas. Detta styrs också av de typografimallar som finns i redaktionens layoutprogram.

Det grafiska måttssystemet

I den grafiska branschen har av tradi-tion ett annat måttssystem än vårt vanliga millimetersystem använts, *Didotsystemet*. Ännu i början av 90-talet mättes allting på tidningsredaktionerna i *punkter* och *cicero*, och redigerarens viktigaste redskap var typome-tern, en sorts linjal som var graderad i dessa enheter. En punkt är en mycket liten enhet, 0,376 millimeter, och en cicero är 12 sådana punkter, alltså 4,51 millimeter.

I och med att redigeringsarbetet blev da-toriserat slog det metriska systemet igenom även här. Gamla typometrar används idag mest för att skära upp tårta med när uppla-gan har ökat.

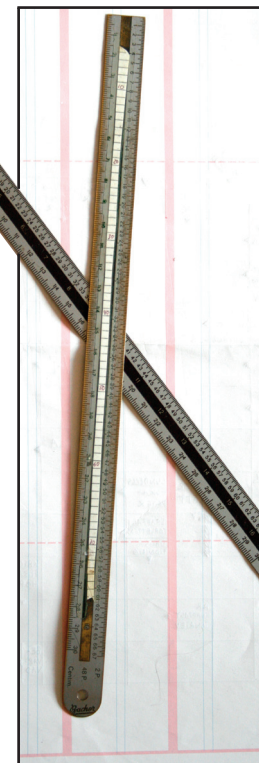
Men detta är inte hela sanningen – punkt-systemet används fortfarande i sammanhang där millimeter faktiskt kan vara en för grov enhet.

Teckensnittets *grad* och *kägel* mäts i punk-ter. Om en viss text sätts med t ex 12 punkters grad och 13 punkters kägel uttrycks detta som 12/13 p – ”tolv på tretton” säger man.

Teckenstorleken, graden, är inte mätbar. Ingenstans kan du till exempel mäta upp 72 punkter på en bokstav satt med 72 p. Detta innebär att olika teckensnitt satta med samma grad kan skilja i storlek – till exempel ger 36 p Geneva större bokstäver än 36 p Garamond. Kägel är däremot mätbar.

Även linjer och ramar uttrycks i punkter, till exempel ”enpunktslinje”, ”trepunktslinje” och så vidare. En tolvpunktslinje kan du också kalla för ”cicerolinje”.

Det kan hända att spaltbredd och spaltmel-lanrum anges i cicero och punkter, men det blir mer och mer ovanligt, i och med att det i layoutprogrammet ändå brukar översättas till millimeter.

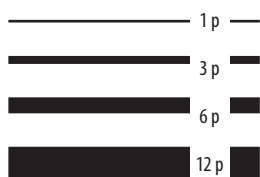
Typometrar. De ligger på en tom sidskiss, som före datorernas genombrott på redaktionerna användes för att rita upp sidans layout.

■ **GRAD** = teckenstorlek

■ **KÄGEL** = radavstånd

A A
36 p Garamond 36 p Geneva

■ Den här **texten** är satt med **Myriad** 12/13p.

Mot alla regler. På löpsedlar och kvällstidningarnas förstasidor kniper man inte bara, man ändrar även gärna teckenbredden (gör bokstäverna bredare eller smälare). Det bör man dock inte göra någon annanstans i tidningen.

■ **HORUNGE** är en gammal och osympatisk beteckning för enstaka ord högst uppe i en spalt, dvs sista raden i en utgång från föregående spalt.

Bokstavsmellanrum

Avståndet mellan bokstäverna i en text kan ändras i layoutprogrammet. Att minska mellanrummet mellan bokstäverna kallas att *knipa*, att öka det kallas att *spärta*.

Det finns framför allt två anledningar att knipa text. I stora rubriker och på löpsedlar kan "normalt" (förinställt) bokstavsmellanrum upplevas för luftigt. Just på löpsedlar strävar man ofta efter att få upp graden (att få så stora bokstäver som möjligt) och då är knipning ett sätt att klämma in större bokstäver. Här är det också tillåtet att laborera med *teckenbredden*.

Sedan kan knipning av brödtext tillgripas när man har problem med radfallet, med avstavningar eller *horungar*. Kniper man då aktuellt stycke lite grann kan det lösa problemet – men man får inte knipa så det blir märkbart för läsaren.

Här skiljer sig dock praxis mellan tidningarna – på en del tidningar är knipning inte tillåtet utan där får redigeraren ändra i texten istället.

Spärrning av text förekommer mycket sällan i dagstidningssammanhang – bara när någon speciell effekt ska uppnås.

Att ändra avståndet mellan två specifika bokstäver, i regel i en rubrik, kallas för att *kerna*. Vissa bokstavspår kan, med "normalt" bokstavsmellanrum upplevas som alltför långt isär, till exempel brukar bokstäverna A och v behöva flyttas ihop något. Ordbilden blir då bättre.

Att kerna de större rubrikerna anses som ett signum för gott typografiskt hantverk. (I det dominerande layoutprogrammet, InDesign, finns en automatisk kerningsfunktion kallad *optisk kerning*. Den fungerar i de flesta fall bra, i större grader.)

Stycken och format

Text kan sättas i spalterna på många sätt. Först och främst handlar det om textens *justering*. Text kan vara utsluten, vänsterställd, högerställd eller centrerad.

Utsluten text är vanligast i brödtext av nyhetskaraktär. Det innebär att alla rader är lika långa, med både rak vänsterkant och rak högerkant. Detta uppnås genom att layoutprogrammet tänjer på ordmellanrummen så att varje rad avslutas med i första hand ett helt ord eller, om det inte går, en lämplig avstavning. Ju smalare spalt man har, desto svårare får programmet att klara av detta och desto fler avstavningar och gluggar i texten får man.

Den stora fördelen är att det får plats mer text på ett givet utrymme, och att det blir snygga raka spaltmellanrum.

Utsluten text benämns ibland *marginaljusterad*.

Vänsterställd text använder tidningarna nästan överallt utom just i brödtext av nyhetskaraktär. Rubriker, bildtexter, ingresser, faktarutor och så vidare – nästan alltid vänsterställs dessa.

Ibland vänsterställs även brödtext. De flesta dagstidningar använder detta för att signalera att här handlar det om personligt tyckande. Det kan vara ledare, krönikor och andra artiklar av subjektiv karaktär. (Visa tidningar använder faktiskt vänsterställd text även till brödtext av nyhetskaraktär på smal spalt – för att undvika de problem utsluten text kan ge där.)

Den vänsterställda texten får en ojämn högerkant och kan skapa fula spaltmellanrum.

Högerställd text är inte så vanlig i tidningar. Den är svåräst på grund av att ögat måste leta upp varje rads början, och

Avgång Avgång

Före och efter kerning.

användningen i tidningar begränsas till bylines, vissa bildtexter och mellanrubriker samt tillfällen när en viss typografisk effekt ska uppnås, till exempel citat som skjuts in i texten.

Centrerad text var vanligare förr. Fram till 60-talet satte tidningarna gärna sina rubriker centrerade (vissa gör det fortfarande). Idag kan det ibland användas till mellanrubriker och bylines – men knappast till löpande text. Till det är den alltför svårläst.

Centrerad text lämpar sig bäst för annonser, restaurangmenyer, diplom och kanske till poesi.

Indrag

Indrag innebär att textrader dras in från den naturliga marginalen, man talar om vänster- eller högerindrag. I tidningar kan det användas för att markera exempelvis ett citat i texten, eller något annat som är viktigt. I ledare och krönikor kan en *utgång* ibland både halvfetas och dras in för att betona något centralt i texten. Detta ger också lite dynamik åt grafiskt trista spalter.

I svenska tidningar är det också praxis med styckeindrag, det vill säga att första raden i varje utgång (i brödtexten eller ingressen) dras in några millimeter (en *fyrkant* anses vara det korrekta måttet här). Första utgången i ingressen, brödtexten eller efter mellanrubrik bör dock inte dras in. Även vid andra tillfällen, där det tydligt framgår att det är ett nytt stycke, undviks indrag. Till exempel överst på ny sida eller efter bild.

Några typografiska regler

Typografi är ett hantverk med månghundra-åriga anor och precis som i andra hantverk,

som kakelsättning eller möbelsnickeri, finns det klara regler för vad som anses vara ett gott arbete och vad som anses vara amatörmässigt fuskverk.

En ”riktig” tidning är noga med dessa regler. Ett gott typografiskt hantverk signalerar kvalitet och trovärdighet, på samma sätt som rätt stavning och korrekt meningsbyggnad.

Försvåra inte läsandet

- ♦ Undvik svårlästa teckensnitt.
- ♦ Undvik ojämn vänsterkant i längre text.
- ♦ Undvik färgval som sänker läsbarheten (till exempel gul text på röd botten).
- ♦ Undvik för liten grad och/eller kägel.
- ♦ Knip eller spärra inte för mycket.
- ♦ Kontrollera avstavningar och ordmellanrum.
- ♦ Kontrollera kerning i rubriker.
- ♦ Manipulera inte teckensnittet (teckenbredd eller *skevning*), utom på löpsedlar och kvällstidningars förstasidor.

Följ svensk praxis och konventioner

- ♦ Använd korrekta tecken (citattecken, tankstreck, divis etc).
- ♦ Acceptera inte särskrivningar.
- ♦ Inled nytt stycke med indrag (utom första stycket i ingress och brödtext samt efter mellanrubrik).
- ♦ Inga blankrader.
- ♦ Inga horungar.

Bryt mot reglerna

Det går bra att bryta mot vilken som helst av ovanstående regler – om du har ett tydligt syfte med regelbrottet. Annars kommer det bara att uppfattas som ett oprofessionellt arbete.

Typer och trender

Tidningstypografi präglas idag av ständig

■ **FYRKANT** är ett mått för ”luft” i textraden och brukar användas när man talar om indrag.

En fyrkant definieras som den så kallade *Ap*-höjden lagd på sidan.

Så här stor är en fyrkant i det här typsnittet med den här graden.

■ **FÖR LITEN** grad anses allt under 8 p vara. Detta gäller dock inte börstabeller eller sportresultat.

■ **LAYOUTPROGRAMMET** ger möjligheter att ändra teckensnittens utseende. Det går att göra bokstäverna *bredare*, *smalare* och även att *luta dem* (skevning, falsk kursivering). I allmänhet inte tillåtet.

■ **UTGÅNG** betyder samma sak som stycke – i alla fall på redaktionerna. Och det är så vi använder ordet i den här boken.

”Stryk hela utgången” betyder alltså ”stryk hela stycket”.

Men egentligen är utgång en typografisk fackterm som betecknar sista raden i ett stycke – styckets utgång. Styckets ingång är dess första rad.

...över det, använder välgas so
energibärare.
Då kan sol, vind och vatten
användas som energikällor.
Då kan bilar köras och hus
värmas med minimal miljö-
påverkan.
Vad som står mellan oss och
denna vision är distribu-
tionslösningar och teknik,
men framför allt brist på
politisk vilja.
Om nu denna brist beror på okun-
skap eller på att politikerna lyssnar
t vi inte.
energiexperter ur lobbygrupper

Centralt. Exempel på indrag i hela utgångar.

förändring. Nya trender och teckensnitt kommer och går, och varje tidning som inte vill bli betraktad som konservativ bör uppdatera sin typografiska repertoar med jämna mellanrum. Begrepp som läsbarhet och identitet diskuteras ständigt.

Så har det dock inte alltid varit. De allra tidigaste tidningarna trycktes oftast av lokala boktryckare och fick samma typografi som de böcker som producerades. Det betydde frakturstil ända in mot mitten av 1800-talet, då antikvan slog igenom. Klart populärast var den engelska antikvan som totalt dominerade bröd-

texten i tidningar och böcker ända fram till 1930-talet. I rubrikerna kunde dock andra antikvateckensnitt användas, som Bodoni.

Den engelska antikvan var dock inte särskilt lättläst, särskilt inte med dåtidens tryckteknik som inte riktigt klarade att reproducera de hårfin linjerna och gärna fyllde igen de små öglorna i till exempel a och e.

Det var i USA som nya teckensnitt för brödtext utformades. Redan 1895 kom Century Roman, med tjockare linjer och större öglor, men det dröjde till 1930-talet innan detta teckensnitt slog igenom i Europa. Men då slog det ordentligt. Fram till helt nyligen var vidareutvecklingen New Century Schoolbook ett av de vanligaste brödtextsnitten i Sverige.

I detta sammanhang bör också Times nämnas. Utvecklat på 1930-talet för *The Times* fick detta teckensnitt ett ordentligt genomslag och

varianter av det blev närmast standard för brödtext i alla möjliga sammanhang. Varianter av Times är fortfarande världens mest använda serifteckensnitt, till exempel är Times och Times New Roman standardteckensnitt i Mac-respektive Windowsdatorer.

På 1990-talet gick tidningarna över till digital teknik. Tillsammans med nya rön kring läsbarhet banades då väg för en mängd olika teckensnitt speciellt utformade för brödtext i tidningar. Poynter och Lexipol är exempel på moderna brödteckensnitt som används i svenska tidningar.

Vid Filipstads Bergsskola
börjas ny lärokurs den 1 nästa November. För inträde i skolans högre afdelning erfordras, att hafva tjenstgjort vid bruk eller bergverk, att ega skolkunskaper, motsvarande dem, som i femte klassen af statens allmänna läroverk meddelas, samt att vid inträdesexamen kunna säkert redogöra för sex böcker geometri enligt Euclides eller motsvarande och två grader algebra. I den lägre, för arbetare vid grufvor, hyttor eller jernförädlingsverk afsedda afdelningen fordras för inträde, att kunna läsa väl innantill, skriva läslig stil och säkert räkna de fyra enkla räknesätten. Anmälningar, åtföljda af betyg öfver ålder, frejd, kunskaper och tjenstgöring, böra före den 1 nästa Oktober under adress Filipstad till Bergsskolans föreståndare insändas.

Stilprov. Engelsk antikva var en utveckling av 1700-talsantikvorna Didot och Bodoni. Ur Svenska Dagbladet 1886.

Festligt vid flammande bloss och vid sorlet av glammande gamman
Runius räcker pokaln den med rimlim han fogade samman
önskar av lyckan allt gott åt en Förste av orden i Norden
sampt åt den ädela dam i hans stuga en fruga är vorden,
kärilige vänner och och ärliga tärnor och drängar,
bäste hästar i stall och goda frodiga ängar,
rikligt av värmandes ull och rikligt av prydandes lin,
hjordars flödande mjölk och honung av strävande bin,
mycken och allsköns mat på faten och frusande vin,
söders glödande frukter, druvor, melon, apelsin,
goda klenoder i gyllene skinande skrin,
sälta av skämt och sötma av ljuv mandolin,
hut åt de arge belackares grin,
glättigt sinne och glättig min,
ättling ädel och fin,
stätelig båt vid strand,
gott mod, med roder i hand,
bragd i poemataland!
Välborne herrskap, besitten det bästa I gitten:
och när vid fyllda pokalen i salen I lycklige sitten,
ljusa av sol som när sommaren glittrar i Junius -
haven i hug denna fest och den gästande rimbaren Runius!

Centrerat. Vi avslutar kapitlet med ett exempel på hur typografi kan användas kreativt. Denna dikt, "En rimpokal", skrev Gustaf Fröding till Verner von Heidenstams bröllop. Ett makalöst stycke text.